

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE “KİN” EDATI

Ahmet KARAMAN*

Geliş Tarihi: Ocak, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Türkçede edatlar yalnız başlarına kullanıldıklarında bir anlam ifade etmeyen, diğer kelimelerle birlikte kullanıldığında anlam ve görevi ortaya çıkan sözcüklerdir. Edatlar yardımcı sözcükler olarak bilinir.

Yeni Uygur Türkçesi edatlar bakımından çok zengindir. Bu edatlardan biri de “-kin” edatıdır. “-Kin” edatı Çağatay Türkçesi döneminde “erki” biçiminde görülmektedir. Genellikle “mu” soru ekinden sonra gelerek cümleye şüphe ve tereddüt anlamları katar. Ancak bazı cümlelerde şüphe ve tereddüt anlamının dışında cümleye başka anlamlar da kattığı görülmektedir. Bu çalışmada “kin” edatının cümleye kattığı diğer anlamlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yeni Uygur Türkçesi, kin edatı, yüklimiler.

THE “KIN” PREPOSITION IN NEW UIGHUR TURKISH

Abstract

In Turkish prepositions are words that do not have a meaning when used on their own but they embody meaning and function when collocated with other words. Prepositions are also considered auxiliary words.

New Uighur Turkish is a preposition-rich language. One of these prepositions is the “-kin” preposition. In the Chagatai Turkish era, the “kin” preposition takes the form of “erki”. Following the question word “mu”, it adds the meanings of doubt and hesitation to the sentence. However, it is observed that in some sentences it also adds other meanings than doubt and hesitation. This study aims to explore these other meanings the “kin” preposition adds to a sentence.

Keywords: New Uighur Turkish, the “kin” preposition, intensifiers.

Giriş

Cümlede görevli kelimeler arasında yer alan edatlar kendi başlarına bir anlam ifade etmezler. Gramerler edatlar genellikle cümlede kelimeler arasında ilgi kurmaya yarayan sözler olarak tanımlanmıştır. “Edatlar tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet sözlerdir” (Hacıeminoğlu, 1992: V).

Zeynep Korkmaz edatı şu şekilde tanımlamıştır: “Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam

---

* Yrd. Doç. Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ÇTLE Bölümü, ahkaraman03@gmail.com.

bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir (Korkmaz, 2003: 1052).

Muharrem Ergin edatı “Edatlar manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir” (Ergin, 2004: 348) şeklinde tanımlamıştır. Yeni Uygur Türkçesinden sona gelen çekim edatı olarak değerlendirebileceğimiz pek çok unsur vardır. Bunlar kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara bağlayan edatlardır (Öztürk, 2010: 119).

Bu edatlardan biri de “-kin” ek - edatıdır. Soru bildiren cümlelere eklenerek cümleye kararsızlık, şüphe, sorunun pratikteki cevabını bilme isteğini, soruya cevap beklemeden tahmin, bir işi yapmanın zahmetini ve teklif anlamları katar. Yeni Uygur Türkçesinde “mu” ekinden gelen bu ek - edatın Uygurcada soru edatından sonra gelen “erki” olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Saadet Çağatay W. Bang’ın Turkologische Brief V’te Uygurcada soru edatından sonra gelen erki edatının -mu “mı” ekini güçlendirdiğini bildirdiğini hatırlatıyor (Çağatay, 1988: 245). Ahat Üstüner “+en” pekiştirme ekiyle genişleyen ve “r” düşmesiyle yaygın olarak eken / ikin şeklini alan Eski Türkçedeki erki edatının zamanla Farsçadan dilimize giren -ki ekiyle karıştığını ifade eder (Üstüner, 2003: 167). N. Hacıeminoğlu Eski Türkçedeki “erki” edatının Karahanlı sahasında erki “belki, acabâ” manasında; Harezmi sahasında erki “belki, acabâ, kim bilir” manasında; Çağatay sahasında irkin “acabâ, yoksa” manasında kullanıldığını bildirir (Hacıeminoğlu, 1992: 241 - 242). Zeynep Korkmaz’a göre Eski Türkçedeki erki edatının XIV. yüzyıl başından bu yana artık erki yavaş yavaş kullanılış alanından çekilmeye ve aynı kökten gelen erken isim - fiili ile şekilce karışmaya başlamıştır (Korkmaz, 2005: 623). Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan -kin ek - edatının Eski Türkçe erki edatından geldiği noktadan görüşler birleşmektedir. Çağatay döneminde erki edatının fonetik hadiseler neticesinde değiştiği görülmektedir. Korkmaz’a göre Çağatay devrinde, artık erki iyice unutulmuş; erki ile erken’in ses yapısı bakımından karışıp çarpışmasından i(r)ken, i(r)kin şekilleri oluşmuştur (Korkmaz, 2005: 623). Şüphe edatı -ki ile ilgili olarak Sabahattin Küçük erki edatının önce “iki” şekline dönüştüğünü XV ve XVI. yüzyıl metinlerinde iki ve ki’nin birlikte yaşadığını belirtir (Küçük, 372).

Rıdvan Öztürk’ün (2010: 119) Sona gelen edatlar başlığı altında ele aldığı bu edat şekline M. Vefa Nalbant enklitik karşılığı ek - edat terimini önermiştir (2004: 2157). Sema Barutçu Özönder (2001: 75 - 86) Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU başlıklı makalesinde enklitik ve ek - edat terimlerini tercih eder: “çI / çU ek-edatı bugünkü Türk dilinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir (2001: 76).”

La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi başlıklı makalesinde enklitik terimini kullanmayı tercih etmiştir: Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, “ağırlayıcı”dan çoğunlukla, bir şey eksilmez (2008: 43).

Ayhan Çelikbay “Yeni Uygur Türkçesinde Bir Enklitik Edatı: ze” başlıklı makalesinde enklitik terimini kullanmayı tercih etmiştir: ze enklitiği, i- ek-fiili + şart kipi eki kuruluşundan gelişmiş olup kendinden önce gelen kelimeyle ünlü uyumuna girmeyerek müstakil bir leksik birim görüntüsü verir (2013: 978).

Yeni Uygur Türkçesinde -Kin Ek-Edatı

Yeni Uygur Türkçesinde -kin ek - edatının cümleye kattığı anlamları maddeler hâlinde sıraladık. Bu anlamların dışında kaynak taramalarında tespit edemediğimiz başka anlamlar yükleme ihtimalini de göz önünde tutmak gerekiyor.

1. Söz söyleyenin ele aldığı mesele hakkında kararsızlığını, o mesele hakkında henüz düşünce aşamasında olduğunu ya da o meseleyi hiç bilmediğini gösterir (Tömür, 2011: 430):

Biz köygendek köyemdikin balılar,

Bizni bizdek söyemdikin balılar?

Ecir qilduq, ecir dégen uluğ dep,

Şu ecirni tölemdikin balılar? (AT-77)

“Bizim yandıığımız gibi yanar mı ki çocuklar

Bizi bizim gibi sever mi ki çocuklar?

Emek verdik, emek kutsaldır diye

Bu emeği öder mi ki çocuklar?”

2. Söz söyleyen kişinin söylediği işin gerçekleşip gerçekleşmemesi hakkında endişelendiğini gösterir (Tömür, 2011: 430):

Bazarğa béríp tamaq élip yéyişke, birinçidin, pulumni ayidim; ikkinçidin, yoldin néri kéttip qalsam, birer ep harva ötüp kétip qalarmikin dep ensirep, héçyaqqa barmay xurcundiki bir girdenanni quruq yep olturdum. (H-116)

“Pazara varıp yemek alıp yemek için önce paramı ayırdım, sonra yoldan öteye gitsem, birer uygun araba geçer mi diye endişelenip, hiçbir yere gitmeden heybesindeki bir tandır ekmeğini kuru kuru yedim.”

3. Sorunun cevabını tam ve doğru olarak öğrenme isteğini bildirir (Tömür, 2011: 430):

Hésamniñ çaqçaqliriğa qayil bolup ketken bir neççe yigit uniña deptu:

-Hésamka, bizmu ismimizni Hésamğa özgertivalaylimikin devatimiz.

-Némişqa? – deptu heyran bolğan Hésam.

-Sizdek çaqçaqçi bolup kétémdüqkin deymiz-de.

Hésam deptu:

-Hemmila adem Hésam bolup ketse, Hésamniñ gépige kim külidu? ! (HÇ-99)

Hisam'ın şakalarını beğenen bir grup genç ona demiş:

-Hisam Ağa, biz de ismimizi Hisam'a değıştiribilir miyiz ki diyoruz.

-Niçin?

-Sizin gibi şakacı olabilir miyiz diyoruz da.

Hisam demiş:

Bütün insanlar Hisam olsa, Hisam'ın lafına kim gülecek?

4. Ortaya çıkan bir durumun yanlış anlaşılması için cümleye uyarı anlamı katar:

Béliqtek qoluñda içip-içip

Eşar oqusam mestmikin déme

Men muşu yurtniñ bir şairi. (QYK-46)

“Balık gibi elinde içip içip

Şiirler okursam sarhoş mu ki deme

Ben bu yurdun bir şairiyim”

5. Bazı cümlelere -kin ek - edatı alay veya şaka anlamı katar:

He, silermidiñlar! - deptu Hésam xuddi ularni emdila körgendek, - men tèxi mereşliriñlarni añlap oğliqidin ayrılğan öçkilermikin deptimen. (HÇ-13)

“Ha, siz miydiniz! dedi Hisam sanki onları yeni görmüş gibi, ben şimdi melemelerini duyup oğlağından ayrılan keçiler mi ki demiştim.”

Bir şepşek yigit koçida kétévatqan Hésamniñ arqisidin uniñ herikitini dorap, deldenşip xéli yergiçe eğışip méñiptu – de, bir çağda:

-Hésamka, xéli yerdin bille kélivatimen, eceb méni körmidiñe? –dep uni toxtiptu.

-Rencime, uka, - deptu Hésam özre sorap, - bayatin téxi men séni özümniñ sayemmikin deptimen. (HÇ-212)

“Bir geveze genç sokakta giden Hisam’ın arkasından onun hareketini taklit edip sallanarak epey bir mesafe arkasından yürümüş ve bir anda:

-Hisam Ağa, çoktandır birlikte geliyoruz, acaba beni görmedin mi? diye onu durdurmuş.

-Üzülme kardeş, demiş Hisam özür dileyip deminden beri zaten ben seni gölgem mi ki demişim.

6. Kıbarca soru sormak, izin almak için kullanılır (Tehur vd, C.3 2002: 2010):

Bazar Bégi: Meşrep ehli, razi boluştılamikin?(CUM-96)

Qiyqasçı: U bizge naxşa éytip bersun.

Pazar Beyi: Meşrep ehli razı olur mu ki?

Velveleci: O bize şarkı söylesin.

Paşşap: Hörmelik yigitbéşi! “Buluñlañqa”diki Mamut Palvan oğli bilen sirtta saqlap turidu. Meşrepke kirsunmikin? (CUM-247)

“Bekçi: Muhterem yigitbaşı! Buluñlañdaki Mahmut Pehlivan oğluyla dışarıda duruyor. Meşrebe girsin mi ki?”

Metniyaz Bay: Teyyarlıqlar pütti, er-ayal méhmanlar tex boldi. Meşrepni başlaşqa icazetmikin? CUM-135)

Metniyaz Bay: Hazırlıklar bitti, erkek ve kadın misafirler hazır. Meşrebi başlatmaya izin var mı ki?

Metniyaz Bay: Bu katta işni maña tapşurgayla. Men başlap bérey.

Yurtbégi: Barikalla! Bu katta işniñ sahibi özliri bolsila, elge qandaq meşrep bérerlikin? (CUM-133)

Metniyaz Bay: Bu defa görevi bana verin. Ben başlayayım.

Yurtbeyi: Aferin! Bu defa görev sizin olsun, halka nasıl bir meşrep vereceksin ki?

Buvay Ana: Qiz bala turup erlerniñ soruniğa telmürüşniñ edep-exlaq, şerm-hayadin çetligen hayasızlıq ikenlikini bilmemsiz? Gülbehri Xénim, pend-nesihetler barmikin? (CUM-144)

“Büyük Anne: Kız çocuğu erkeklerin meclisini bekleyişinin edep, ahlak ve utanmayı bırakmanın hayâsızlık olduğunu bilmez misiniz? Gülbehri Hanım tavsiyeleriniz var mı ki?”

7. Eklendiği cümleye umutsuzluk, kırgınlık ve bekleyiş anlamları katar:

Bu méniñ gemlik köñlüm bolarmikin bir kün şat,

Ėem taĖliridin uçup, bolarmenmu men azat. (LME-80)

“Bu benim gamlı gönlüm bir gün olur mu ki mutlu

Gam dağlarından uçup olur muyum azat?”

Samaniñ neride turarkin qismet,

Teqsim qilinur qandaq inçike (QYK-135)

“Semanın ötesinde durur ki kismet

Taksim edilir nasıl zarifçe”

Untup kétey dep baqtim, untalmidim men séni,

Asiyliqken, oylisam, untuş dégen yarini.

Keldimikin dep séni qaraptimen rocektin,

Şamal kélip süpürse işikimnin qarini. (AT-82)

“Unutmak istedim ama unutamadım seni

Asilikmiş, düşünsem, unutmak sevdiği yârini

Geldi mi acaba diye bakmışım pencereden

Rüzgâr gelip süpürse kapımın karını

Ünçe-marcan çéçildi,

Qolum yetmes térişke.

Qaçanmu tañ atarkin,

Yarimni bir körüşke? (UXQ-2-188)

İnci mercan saçıldı

Elim ulaşmaz dermeye

Ne zaman tan atar ki

Yarimi bir kez görmeye?

Çaqqā salğan tanipim,

Bözmikin, meşutmikin?

Könlümni alğan yigit

Maña rast aşiqmikin? (UXQ-1-224)

Makaraya sarılan ipim

Bez mi ki, ipek mi ki

Gönlümü alan yiğit

Bana sadık âşık mı ki?

Carañlaydu koçida

Ötkenler karvanmikin?

Kélimen dep kelmidi

Yar sözi yalğanmikin? (UXQ-2-39)

Çingirdar sokakta

Geçenler kervan mı ki?

Geleceğim deyip gelmedi

Yar sözü yalan mı ki?

Havadan uçup çüşken,

Ördekmikin, gazmikin?

Qizilgülüm, otuñda,

Tartqan derdim azmikin? (UXQ-3-96)

Havada uçup düşen

Ördek mi ki gaz mı ki?

Kızılgülüm, ateşinde

Çektiğim derdim az mı ki?

*Méniñ mezlum Uyğurumniñ iqballiri barmikin?
 Qara tünler arqisidin naharliri barmikin?
 Elliri muñğa çömülgen, bağliri xazanidur
 Gül çéçekke purkeydiğan baharliri barmikin?
 Hür élimni qildi veyran, şum ayaq quzğun kélip
 Quzğunlarni soridiğan şuñqarliri barmikin?
 Mertni çillap tursa meydan, çıqsa erler sep bolup
 Elni başlap ceñge kirer serdarliri barmikin?
 Héle-mikir qılsa düşmen, neççe xil epsun oqup
 Yavğa aldanmaydiğan köp huşyarliri barmikin?
 Uyğuriy endişe qilma, tañ yéqindur, tañ yéqin
 Aşu tañni kütüp alar teyyarliri barmikin? (HN-95)*

Benim mazlum Uygur'umun ikbali var mı ki?
 Kara gecelerin arkasından gündüzleri var mı ki?
 Vatani sıkıntıya düşmüş, bağları hazandır
 Gül, çiçek kokacak baharları var mı ki?
 Hür vatanımı kıldı viran, uğursuz ayak kuzgun gelip
 Kuzgunları kovacak şahinleri var mı ki?
 Merdi çağırsa meydan, çıksa erler saf tutup
 Vatani için savaştacak serdarları var mı ki?
 Hile yapsa düşman bin çeşit büyüyle
 Düşmana aldanmayacak çok gözü açıkları var mı ki?
 Uygurî endişelenme tan yakındır, tan yakın
 O tan vaktini beklemeye hazır olanlar var mı ki?

8. Tabiat olayları karşısında tefekkür durumunu ifade eder:

Miñ tolğınip aqar bu derya

Nege-nege bararkin uzap. (QYK-99)

Bin defa dolanıp akar bu nehir

Nereye nereye varır acaba uzayıp?

Kimdur unda miltiq betlep turar belki.

Bilurmikin deryalarda üzgen béliq? (AT-127)

Kim orada tuzak kurup bekler belki

Bilir mi acaba nehirlerde yüzen balık?

Dunyada yaşliqtek gözellik barmikin?(HN-51)

Dünyada gençlik gibi güzellik var mı ki?

9. Doğrudan söylenemeyen bir düşünceyi ima etmek için kullanılır:

Qara quşni quşlitip

Yürer ambal mesmikin

Çay ornığa qan içer,

Esli zati nesmikin. (UHD-73)

Yırtıcı kara kuşu bırakıp

Dolaşiyor, ambal sarhoş mudur?

Çay yerine kan içer

Yoksa soyu bozuk mudur? (İnayet, 97: 2004)

10. Cümlede bildirilen bir işin yine başka bir işe göre ortaya çıktığını hatırlatan bir manada kullanılır: *Siz bayliqiñizğa işengendikin!* (Tehur vd, C.3 2002: 2010): (Sizin zenginliğinize inanmıştı ki!).

Sonuç

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde “Yüklimler” başlığı altında ele alınan “kin” ek - edatı genel olarak soru edatından sonra gelerek cümleye şüphe ve tereddüt anlamı katan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak kullanıldığı yere göre şüphe ve tereddüt anlamlarının dışında nezaket, ima, tefekkür, kırgınlık, kızgınlık, intizar, alay ve şaka gibi çeşitli anlam özellikleri katabilmektedir. Halk mektebi olarak değerlendirebileceğimiz, edep ve saygının öğretilip topluma düzgün insan yetiştirme görevini yerine getiren meşreplerde kullanılan sözlerde daha çok saygı ifadesi bildirmektedir. Çakçak adı verilen güldürme amaçlı anlatılarda ise şaka ve alay anlamı katmaktadır. Halk koşaklarında ise daha çok kırgınlık, bekleyiş ve özlem

anlamları kattığı görülür. Kimi edebî türlerde ise insanın tabiat olayları ile ilgili durumlardaki tefekkürünü ifade eden anlam özelliği katar. Çeşitli sebeplerle doğrudan ifade edilemeyen ancak ima yoluyla dolaylı olarak dillendirilen durumlarda da “kin” ek - edatının kullanıldığı görülür. Bir konu hakkında fikir edinmek için sorulan sorularda da “kin” ek - edatından yararlanılmaktadır.

Taranan Eserler İçin Kullanılan Kısaltmalar

- QYK:** *Qedimiy Yargolda Keçköz*, Boğda Abdulla, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2008
AT: *Ana Tağlar*, Muhemmetcan Raşidin, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2011
HÇ: *Hésam Çaçaqliri*, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2011
UHD: *Uygur Halk Destanları*, Alimcan İnayet, TDK Yayınları, Ankara 2004
CUM: *Cuño Uygur Meşrepliri*, Tömür Davamet (ed.), Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2009
HN: *Hayat Naxşiliri* Sabit Uyguriy, East Turkistan Natl. Research Center Inc, Almuta, 1999
LME: *Lutpulla Mutellip Eserliri*, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 1983
H: *Hatiriler*, Zunun Kadiri
UXQ-1: *Uygur Xelq Qoşaqiliri-1*, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2013
UXQ-2: *Uygur Xelq Qoşaqiliri-2*, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2013
UXQ-3: *Uygur Xelq Qoşaqiliri-3*, Şıncañ Xelq Neşriyati, Ürümçi 2013

Kaynaklar

- BARUTÇU ÖZÖNDER, S. (2001). Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU”. *Kök Araştırmalar*, Cilt III, S. 2, s. 75-86.
- ÇAĞATAY, S. (1998). Türkçede ki<erki. *TDAY Belleten* 1963.
- ÇELİKBAŞ, A. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde Bir Enklitik Edatı: ze. *Turkish Studies*, S. 8/9, s. 977-987.
- ERCİLASUN, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede “Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 35-56.
- ERGİN, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- İNAYET, A. (2004). *Uygur Halk Destanları-1*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2005). Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı İle ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*, TDK Yayınları, s. 620-624.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÜÇÜK, S. (1987). Türkçede Şüphe Bildiren Ki Edatı Üzerine. *Türk Dili*, S. 426, s.367-372.
- NALBANT, M. V. (2004). Türkçe Enklitik Edatı “La”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara: TDK Yayınları, s. 2157-2173.
- ÖZTÜRK, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEHUR, A., RAXMAN, A. ve EBAYDULLA, Y. (2010). *Hazirqi Zaman Uygur Tili*, C. 3. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşriyati.
- TÖMÜR, H. (2011). *Hazirqi Zaman Uygur Tili Grammatikisi*. Béyciñ: Milletler Neşriyati.
- ÜSTÜNER, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.